

**Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar**

Tisztuló (torz)kép

(Meg)új(uló) olvasati lehetőségek Tompa László életművében

Doktori (PhD) értekezés

Tézisfüzet

Doktorjelölt: Tompa Zsófia

Témavezető tanár: Dr. Sipos Lajos professor emeritus

Irodalomtudományi Doktori Iskola
vezető: Dr. Szelestei Nagy László DSc egyetemi tanár

Modern Irodalomtudomány Műhely
vezető: Dr. habil. Horváth Kornélia egyetemi docens

Budapest
2015

*Tiszta torzkép, aminek engemet látsz.
Sőt az se, mert egy jó torzkép a puszta
Valót mutatja, csak előbbre hozva
Pár főbb vonást, hogy élesebben meglásd.*

*S ez embersorsunk ős-nyomorúsága:
Éljünk csendben vagy vitázzunk halálíg,
Meglátunk egymást, ki-ki vak, hiába!*

*S a te „képedből” éppen az hiányzik:
A való. Mint egy nagyobbbat utánczó,
Kis gyermek-kéztől huzgált babra-háló:
Nem fog meg jól, csak egyetlen vonásnyit.*

*Fogadd el ezt, s majd halálom után is
(Ha itt-ott még rám terelnék a szót)
Csak szólj nyugodtan: »Nem tudom, ki volt!«*

(Tompá László: *Tiszta torzkép...*
– kiadatlan vers a költő kéziratosa hagyatékából)

I. „Rejtőzködő titkunk”

A kutatás előzményei, problémafelvetés

*„Szállj, szelíd dal, szent galamb!
Tekints künt körül!
Ha friss földet lelsz alant:
Jelentsd jó jelül. [...]*

*Engem is tán odavet
Majd egy fuvalom,
S belül őrzött kincsemet
Széjjeloszthatom.”*

(Tompá László: *Vérözön felett*)¹

Tompá László költészete „rejtőzködő titok”². A költő nevét ma már alig őrzi az irodalmi emlékezet, életművének sokszínűsége erősen megfakult az időben. Csupán néhány emblematikussá lett versét ismerjük, és lírájáról rajzolt fel és örökít tovább az irodalomtörténeti hagyomány pár főbb vonást.

Erdélyi irodalmi antológiákban és a transzszilvanista vagy helikoni költészetről szóló írásokban elsősorban olyan Tompá-versekkel találkozunk, melyeket „az erdélyi táj élményei, az erdélyi történelem tapasztalatai”³ járnak át. Ilyen a teljes erdélyi magyar líra méltán emblematikus költeményévé lett *Magányos fenyő*, melyből „az élet óriási realitása, elpusztíthatatlan fensége, örökzöld lényege árad felénk”⁴, vagy a *Lófürösztés*, mely „hitvallás a minden vihart álló székelységről”⁵, s melyben „a szülőföld természeti állandóságához hasonló történelmi helytállástudat bontakozik ki: [...] a közösséget [...] megtartó erkölcsi értékek eredeti, már-már transzcendens szférája.”⁶ Ezeket az élményeket és tapasztalatokat a

¹ TOMPÁ László, *Vérözön felett* = T. L., *Éjszaki szél*, Székelyudvarhely, [a szerző kiadása], 1923, 52.

² KOVÁCS László, *Tompá László*, Erdélyi Helikon, 1941/14, 85.

³ POMOGÁTS Béla, *Tompá László száz éve*, Élet és Irodalom, 1983. dec. 2.

⁴ REMÉNYIK Sándor, *Ne félj: Tompá László új verseskönyve*, Páosztortüz, 1929/5, 214.

⁵ *Tompá László ünneplése*, Székely Közélet, 1943. dec. 18., 2.

⁶ LÁNG Gusztáv, *Egy önmeghatározás tanulságai: Jegyzetek a transzszilvanizmusról* = L. G., *Kivándorló irodalom: Kísérletek*, Kolozsvár, Korunk Baráti Társaság, 1998, 12.

versszövegbe, a versszövegbe szöve Tompa László az erdélyi tájból „az emberi helytállás messze sugárzó jelképeit” alkotta meg, költészete „a tragikus történelmi érzés és a közösségi hűség természetes egybefonódását”⁷ éneкли.

E markáns költői vonások igazak és valók, hagyományozódásuk az irodalomtörténeti szövegekben e költészet szembetűnő és sajátos értékeinek megőrzését szolgálja. Ám szándéktalanul is torzképet kaphatunk, ha e vonások a költő portréjában aránytalanul felnagyulnak más, egykor jelenlévő, de mára már elhalványult, vagy esetleg korábban még föl sem rajzolt, pedig a portréra kíváncszó vonásokhoz képest. Az irodalomtörténeti hagyományban Áprily Lajos és Reményik Sándor mellett a helikoni vagy transzszilvanista triász harmadik tagjaként számon tartott Tompa László költészetéről kialakult és rögzült kép gazdagításra, árnyalásra vár, hiszen talán egyetlen életműben sem „határozható meg egyetlen [...] alapvető karakterisztikum: a poétikai konstrukció ugyanis relációk és perspektívák hálózatát hozza létre.”⁸

A helikoni közösség irodalomtörténeti dokumentumait gazdagon feltárták és feltárják, az erdélyi gondolat és erdélyiség ezerszálú szellemi értékeit eddig is páratlan alaposággal leírták és rendre új perspektívákkal gazdagítva leírják a határainkon túlra szakadt erdélyi magyar irodalommal évtizedek óta foglalkozó, elmélyült és széles horizontú tudással szóló kutatók. E jelentős és az irodalmi beszédből évtizedekig a maga minőségében méltatlanul mellőzni kényszerült korszak szellemi gazdagságának, irodalomtörténeti jelentőségének bemutatása mellett azonban talán mind a mai napig kevesebbet időzünk *a művek közelében* – különös tekintettel a kevésbé ismert helikoni–transzszilvanista költők alkotásaira. Ennek következtében az eredendően sokszólamú költői életművek a róluk már korábban kialakult, alapjegyeikben felvázolt, de kevésbé árnyalt poétikai sztereotípiák foglyai, és olvasatainkban gyakran egyszólamúvá lesznek.

Mindez fokozottan igaz Tompa László költészetére. Megvan a veszélye annak, hogy a korszak tárgyalása során a Tompa-életművet is érintő írásokban a verscímek lassan csupán történeti adatokká válnak, a költeményekhez kapcsolódó, rövidebb elemző meglátások pedig mozdulatlan olvasati hagyományokként öröklődnek tovább nemzedékről nemzedékre az irodalomtörténészek között. Így a versek (az ismertebb versek is!) megszűnnek élő, az olvasóval személyes kölcsönhatásban álló szövegekké lenni, és nem, vagy csak alig kerülnek bele az irodalomról való beszéd jelen idejű vérkeringésébe – ha pedig belekerülnek is, a velük

⁷ Uo.

⁸ FARAGÓ Kornélia, *A geokulturális elbeszélés változatai: Muzealizálási eljárások – posztmonarchikus beszédminták* = F. K., *A viszonyosság alakzatai*, Újvidék, Forum, 2009, 8.

kapcsolatos megállapítások régi röggökként hathatnak, melyek csupán a Tompa-líra néhány, bár igen fontos, de évtizedekkel ezelőtt kialakult és a recepcióban azóta rögződött, elsősorban történeti, valóságreferenciális vonatkozásairól és jegyeiről tanúskodnak.

Nem megkerülhetők és nem is megkerülendők a Tompa László költészetére és emblematikusabb verseire vonatkozó megállapítások, nem húzhatók és nem is húzandók át azok az alapvonások, melyeket gondos és értékőrző munkájukkal felrajzoltak az írásaikban erről a líráról (is) szóló irodalomtörténészek. Fontos és szükséges kutatási lehetőséget kínál azonban a tény, hogy a Tompa-líra poétikája lényegét tekintve *terra incognita*, hiszen nem történt még meg az életmű szélesebb horizontú poétikai vizsgálata⁹, azaz az éppen olyan szellemiségű elemzés, amelyet a helikoni–transzszilvanista líra problematikussága kapcsán sokat idézett tanulmányában Babits Mihály is javasolt: „a korszak irodalmát »irodalmon kívüli erők« hozták létre, de csak irodalmi erő, a saját belső gazdagsága tarthatja fenn. [...] A háború utáni erdélyi irodalmat rendesen csak önmagában szokás tekinteni. Ideje volna egyszer a magyar irodalom egységében és arra gyakorolt hatásában is vizsgálni.»¹⁰

Elfogadván a teljes megismerés lehetetlenségét – s hogy „meglátnunk egymást, ki-ki vak, hiába”¹¹ –, a Tompa-életmű ismeretlen területeinek föltárásával, e líra főbb vonásainak új perspektívákból való szemlélésével és e főbb vonások mögött rejlő egyéb vonások felfedésével nem csupán a korábbinál árnyaltabb, tisztultabb kép rajzolódhat ki előttünk Tompa László költészetéről, hanem e kép megmutathatja azt is, hogy milyen helyet foglal el e költészet az „összmagyar irodalomban”¹², s hogy milyen változatos szálakon kötődik a világirodalom egészéhez. Ám ennél is fontosabb talán, hogy az életmű irodalmi emlékezetben elhomályosult gazdagságának felmutatásával az elfeledett versek „belül őrzött kincsei” „széjjelosztódhatnak”: átültetődhetnek az irodalmi befogadás friss földjébe – és a mindenkori olvasó szívébe, életébe.

⁹ Kicsi Antal monográfiája (KICSI Antal, *Tompa László*, Bukarest, Kriterion, 1978.), igaz, kora perspektíváján keresztül, de gazdagon kibontotta a költő biografikus életútját, és biztos kutatási alapot adó bibliográfiája segítségével szolgál minden későbbi munkához. Költészet-szemlélete azonban olyan korszak kézjegyét viseli magán, amely egyrészt nem engedte, hogy a szerző a Tompa-líra virágzását annak poétikai teljességében és a helikoni–transzszilvanista líra tág irodalomtörténeti horizontján mutassa be; másrészt értelemszerűen ez a ’70-es évek Romániájában született munka poétikai és irodalomtudományi szempontból az azóta eltelt hosszú és nagy változásokat hozó évtizedek miatt gazdagításra szorul.

¹⁰ BABITS Mihály, *Könyvről Könyvre: Az én erdélyiségem*, Nyugat, 1935/8, 71–75.

¹¹ TOMPA László, *Tiszta torzkép*, [kézirat]. (Lelőhelye: Haáz Rezső Múzeum – Tompa László hagyatéka: HRM-TLH, 7688/1032.

¹² Az „összmagyar irodalom” kifejezést Láng Gusztávtól kölcsönöztem: „A magam részéről az összmagyar irodalom megnevezést javaslom, mert van összmagyar nyelv, s ez a terminus a különböző országokban létező magyar irodalmak összetartozásának alapvető és vitathatatlan kritériumára helyezi a hangsúlyt: magyar nyelvűségükre.” (LÁNG Gusztáv, *Kérdezz másképp – változik a válasz!*, <http://mek.oszk.hu/02200/02288/html/lang.htm> (Az utolsó megtekintés ideje: 2015. ápr.))

II. „A szövegek felhatalmazása”

A követett módszertan

„Halott költők porából olykor
Nagy kelyhű virágok kinőnek.
Rég elfelejtett siri hantok
Megérik szelét szebb időknek.

Dohos könyvtárak éjjelében
Nap gyúl cikázó sugarakból.
Egy könyv kitarul és a sok rim
Tüzet csillogtat, mint aranybor.”

(Tompa László: *Halott költők...*)

„Énfelelem jól emlékezni meg ne szűnjetek” – írja Bethlen Gábor végrendeletében.¹³ Ez a „jól emlékezés” nem csupán azt jelentheti, hogy valakit megőrünk jó emlékezetünkben, hanem azt is, hogy helyesen emlékezünk rá. Egy költőre való helyes emlékezés, egy költői életművel való hiteles bánásmód hű segítője a filológia tudománya, melyen át a szövegekig juthatunk: a textológus ugyanis „nemcsak helyreállítja a múlt szövegeit, s újra hozzáférhetővé teszi az egykori ismerttet [...], hanem egyszersmind felhatalmazza e szövegeket.”¹⁴ Felhatalmazza arra, hogy éljenek.

Doktori értekezésemben ezért filológiai kutatásaim eredményeitől kezdve a szövegek poétikai jegyeinek elmélyültebb vizsgálatán át a transztextuális összefüggésekig megpróbáltam a Tompa-életmű teljes horizontját felmutatni, és kijelölni azokat a pontokat is, ahol ez a szövegtörzset a helikoni nemzedékek után következő erdélyi magyar lírával (és képzőművészettel), valamint az összmagyar irodalommal és a világirodalommal is érintkezik.

Disszertációmban öt különböző, de egymással ötvöző irodalomkutatási módszert alkalmaztam.

1. Irodalomtörténeti megágyazottság

Doktori értekezésem első fejezetében megpróbáltam felvázolni azt az irodalomtudományi – elsősorban (de nem kizárólagosan) irodalomtörténeti – teret (és e tér változásait is), amelyen belül Tompa László költészetét vizsgálja és őrzi az irodalmi emlékezet. A főszöveget kísérő lábjegyzetek korabeli és kortárs irodalomtörténészeinktől vett idézetekkel kísérik meg

¹³ NAGY Zoltán, *És mi magunkat se tudnók in aequilibrio tartani?: Megjegyzések a két világháború közti erdélyi magyar kisebbségi emlékezőskultúráról*, <http://www.eirodalom.ro/tanulmany/item/1709-es-mi-magunkat-se-tudnok-in-aequilibrio-tartani.html#.VOavzCzRmyM>.

¹⁴ DÁVIDHÁZI Péter, *A hatalom szétesztása: (poszt)modernizáció a szövegkritikában*, Helikon, 1989/3–4, 328–343, 328–330.

felmutatni az erdélyi magyar irodalomról való gondolkodás főbb irányvonalait és problémáit, a helikoni költészettől kezdve egészen napjainkig.

2. Recepciótörténet és életrajz a kortársak feljegyzéseinek, visszaemlékezéseinek tükrében

Dolgozatom második fejezetének első részében a költő portréját rajzoltam meg: nem pusztán az életrajz ismert vagy könnyen megismerhető adataira fűzve fel az életút elbeszélését, hanem olyan idézetekre, kortársaktól származó visszaemlékezésekre támaszkodva, melyek irodalmilag és történetileg egyaránt igen értékes vallomások a költőről, mára azonban teljesen ismeretlen szövegekké lettek.

Munkám megírása során végig hivatásomnak éreztem, hogy mozgásba hozzak mára már elfeledett, Tompa Lászlóról vagy verseiről szóló kortárs szövegeket – esszéket, tanulmányokat, újságcikkeket, visszaemlékezéseket –, ezzel mintegy visszaterelve ezeket az írásokat az irodalomról való beszéd vérkeringésébe. Dolgozatom így egyben kísérlettel arra is, hogy e valamennyi fejezetbe beleszótt szövegek által bemutassa a Tompa-líra recepciótörténetét.

3. A kéziratos hagyaték filológiai vizsgálata

Disszertációm második fejezetének későbbi részeiben arra fókuszáltam, hogy felvázoljam mindazt, ami a költő kéziratos hagyatékának ismeretével hozzátéhető a Tompa Lászlóról és életművéről bennünk élő kép árnyalásához.

A kéziratos hagyatékot a székelyudvarhelyi Haáz Rezső Múzeum kéziratára, valamint a múzeum gondozása alatt álló Tompa László Emlékszoba őrzi. Mivel lehetőséget kaptam e hagyaték áttekintésére¹⁵ és a kéziratos vershagyaték szinte teljes egészét, valamint a levélhagyaték jelentősebb részét¹⁶ módomban volt digitalizálni, így dolgozatomban és mellékleteiben közlök olyan verseket, verstördékeket és versváltozatokat, melyek

¹⁵ Köszönettel tartozom a PPKE BTK Irodalomtudományi Doktori Iskola vezetőjének, Szelestei Nagy László professzor úrnak, témavezető tanáromnak, Sipos Lajos *professor emeritus*nak, továbbá Miklós Zoltánnak, a Haáz Rezső Múzeum igazgatójának, Vécsei Nagy Zoltán művészettörténésznek, Szappanyos Tünde restaurátor-múzeumpedagógusnak és a Haáz Rezső Múzeum valamennyi munkatársának, hogy egy 2012 augusztusára szóló megbízási szerződés keretében áttekinthettem Székelyudvarhelyen Tompa László hagyatékát.

¹⁶ Áprily Lajos, Benedek Elek, Benedek Marcell, Berde Mária, Dsida Jenő, Kemény János, Kós Károly, Kuncz Aladár, Nyíró József, Reményik Sándor és Tamási Áron Tompa Lászlóhoz írt leveleiről készítettem digitális felvételeket.

nyomtatásban korábban még nem láttak napvilágot, és amelyek magánvaló izgalmasságuk miatt is értékes adalékaik lehetnek Tompa László költői életművének.

E szövegek közlésén és rövid, elemző bemutatásán túl említést teszek a költő saját verseit rendre csiszoló igényességét tanúsító *ultima manus*okról, valamint Tompa műfordításairól, a költő fennmaradt novellái, előadás- és kritikavázlatai kapcsán (próza)írói munkásságáról, továbbá gazdag levélhagyatékáról és a levelekből élénk táruló személyes és szellemi kapcsolatrendszeréről. Mindezekon kívül bemutatok egy csokor olyan feljegyzést, melyeket saját olvasmányélményeiből vett és lapszélékre jegyzett le Tompa: ezek ugyanis felrajzolhatják előttünk azt a szellemi horizontot, amelynek erőterében a költői életmű darabjai is megszülettek.

*4. A költői életmű poétikai vizsgálata:
a közösségi, az egzisztenciális és a nyelvcentrikus-önreferenciális vonások együttlátásának kísérlete*

Tompa László életművének mind teljesebb horizontú recepciójához nélkülözhetetlenül fontos, hogy verseire ne csupán mint egy (hang)súlyos irodalomtörténeti korszak relikviáira tekintsünk, hanem élő, „saját autenticitással” rendelkező szövegekként számoljunk velük: „mert a szöveg több mint az irodalomkutatás tárgyterületének megnevezése: [...] egész megismerésünkkel és világunkkal számol”¹⁷ – ahogy az interpretáció sem „a megismerés járulékos eljárása, hanem »világban-benne-lét[ünk]« eredendő szerkezetét alkotja.”¹⁸

Dolgozatom harmadik fejezetében e fenti gondolatok jegyében kíséreltem meg bemutatni a Tompa-líra poétikáját, kiemelten törekedve arra, hogy ne egymás ellen kijátsszam, hanem együtt lássam és láttassam az irodalomértés sokszínű létformáit. Igyekeztem felrajzolni egyrészt a helikoni poézis jellegadó lírikusa költészetének közösségi és kisebbségi vonásait, mely vonások „új törekvéseket plántálnak az »összmagyar« irodalomba”¹⁹; másrészt igyekeztem kitekinteni a versekben megnyíló, a mindenkori olvasót érintő egyetemes és egzisztenciális mélységekre (hiszen „a legáltalánosabb hiba a kisebbségi irodalmak kapcsán a tematikus jelleg értékmérvévé avatása: úgynevezett »közösségi« és »egyetemes« témák

¹⁷ Hans-Georg GADAMER, *Szöveg és interpretáció = Szöveg és interpretáció*, szerk. BACSÓ Béla, Bp., Cserépfalvi, 1991, 22.

¹⁸ *Uo.*, 24. (Az idézőjelen belüli idézetben Marin Heidegger kifejezése.)

¹⁹ LÁNG, *Kérdezz..., i. m.*

szembeállítás, az egyik elmarasztalásával”²⁰); s végül, de nem utolsó sorban elemzésem tárgyává tettem a Tompa-versek nyelvcentrikus–önreferenciális vonatkozásait.

*5. A költői életmű hatástörténeti vizsgálata:
a Tompa-líra mint poétikai és létélmény-örökség*

A helikoni–transzszilvanista líra mint poétikai és mint létélmény-örökség tovább hagyományozódott a későbbi költőnemzedékekre: „kimondatlanul, kinyilatkoztatások nélkül, érzelmi–lelkületi–felfogásbeli mélyáramaiban is képes volt első meghanyatlásai után szinte újabb félévszázadnyi perspektívát befolyásolni, igézni.”²¹

Disszertációm negyedik fejezetét ezért annak szenteltem, hogy a szöveghagyomány élő folyójában állva felvázoljam a Tompa-líra izgalmas és meglepően gazdag irodalmi és képzőművészeti továbbélését. Az vizsgáltam, hogy a szöveg–szöveg és a szöveg–műalkotás relációiban hogyan öröklődött vagy öröklődhetett tovább, s miképpen oltódott vagy oltódhatott bele Tompa László költészete a későbbi költőnemzedékek lírájába.

III. „Keresni a szót, magasság, mélység új összecsendülését”²²

Új eredmények

1. „Kincsek kincse van elásva”²³: a filológiai kutatások eredményei

Filológiai kutatásaim során elsőként megvizsgáltam azokat az irodalmi lexikonjainkban, irodalomtörténeti összefoglalóinkban és az eddig összeállított Tompa-bibliográfiákban megőrzött adatokat, melyek iránytű-jellegükkel a legkézenfekvőbb útmutatást nyújthatják a Tompa László életművéhez, teljességre törekvésük mellett azonban többször pontatlanok, tévesek vagy hiányosak: megvan tehát a veszélye annak, hogy így hagyományozódnak tovább. Több, reményeim szerint hiánypótló vagy pontatlanságokat kiigazító észrevétel

²⁰ BERTHA Zoltán, *Gond és mű*, Bp., Széphalom, 1994. (A kiemelt idézet a kötet címlapján olvasható, így kitüntetett szellemi jelentőséggel bír.)

²¹ UŐ, *Posztmodernizmus és értékonzervativizmus: Néhány szó az erdélyi magyar költészet egyes újabb jelenségeiről* = B. Z., *Gond és mű*, i. m., 132.

²² TOMPA, *Autón*

²³ UŐ, *Rejtett kincs tudója* = T. L., *Erdély hegyei közt*, Kolozsvár, Minerva, 1921, 3.

mellett legfontosabbnak a romló szöveghagyomány versszövegeket érintő hibáinak javítását tekintem, hiszen egy-egy elírás a költészet esetében nem pusztán adatbeli tévedést jelent: a filológiai pontatlanságok nem kívánt hermeneutikai módosulásokat eredményezhetnek, és (el)torzíthatják a szövegek vagy akár a teljes életmű értelmezési horizontját.

E problémakör kapcsán a motívumkincsében egyenesen kísérletező jellegűnek tekinthető *Sziddhártha újból eltűnik* elemzésével megkísérleltem már itt rámutatni Tompa László költészetének eddig nem tárgyalt, antikvitásból, folklórból vagy éppen távol-keleti hitrendszeréből táplálkozó archetipusos–mitikus motívumaira. Tompa László verseiben kiemelt gyakorisággal szerepel, azonban gyakran tévesen „északi” vagy „éjszakai” alakban hagyományozódott tovább az *éjszaki* szó. A régi nyelvi *éjszak*ban azonban egy időben rejlik benne mind az „észak”, mind az „éjszaka” szavunk – jelentésük teljes holdudvarával. A *éjszak* szót tartalmazó versek elemzése fényt derített arra, hogy az éjszak-, és a hozzá társuló tél-, hó-, jég-, szél-, hegy- és csillagmotívumok az alkotás, az írás, az emberi létezés és elmúlás egzisztenciális alapkérdéseivel állnak vonatkozásban, és metafizikai alapképekként, az „é” és az „sz” hangok gyakoriságával pedig a hangzók szintjén is szövegépítő erővé válnak: „Csak lelkem jegén kocog néha titkon / Az emlékezés, ez éber jégmadár.” (*Téli dermedtségben*)

Filológiai kutatásaim másik (és egyben fő) irányát a költő kéziratok hagyatéka jelentette. A hagyatéka nyolc olyan verset vagy verstöredéket tartalmaz, melyek nyomtatásban sohasem jelentek meg, így teljességgel ismeretlen vers(töredék)eknek számíthatnak: ezek *A menekülő* (töredék), a *Borszéki emlék*, az *Érzem, hogy hátra még egy tartozásom* (töredék), a *Fehér csúcson*, a *Játék*, a *Késői felelet*, a *Mondtad, velem jössz!* és a *Tiszta torzkép*. Ezek a szövegek új és izgalmas adalékai az életműnek: több ponton felülírják a Tompa költészetének kapcsán megszokottnak nevezhető olvasati lehetőségeket. A versek expresszionista jellegű, intenzív képei miatt más színben látszik és játszik e hagyományosan zordnak tartott költészet, a komor önarcképektől és a költő korabús szerelmi lírájának jellegzetes hangvételétől vett ironikus távolságtartásban modulálódnak a Tompa-líra megszokott szólamai, az „eldőlés”, a „kidőlés” vagy a „tépett fenyő” képében pedig a saját, nagy emblematikus kép, a rendületlenül helytálló „magányos fenyő” szimbóluma íródik át.

Egy alkotóról nemcsak úgy alkothatunk képet, hogy saját műveit vizsgáljuk, hanem úgy is, ha abba az irányba tekintünk, amelybe maga a költő nézett. Tompa László kéziratok feljegyzései között rendre találunk olvasmányjaiból vett idézeteket: a költő lejegyzett olvasmányélményeiből összeállítható volna akár egy kisebb, kiadásra méltó palimpszeszt is. Izgalmas szövegüniverzumba vezet bennünket ugyanis a (költői) kérdés, hogy vajon

kapcsolatban állnak-e egymással Tompa László olvasmányélményei és költői művei? A nyilvánvaló válasz kirajzolódott e feljegyzések tanulmányozása során: Tompa László életműve benne áll az irodalom teljes szövegüniverzumában, olvasmányélményei beleíródtak saját verseibe, a versek és az olvasmányélmények közötti kapcsolatok transztextuális hálózata egyfajta bábeli könyvtár része. Csupán néhány példa a nyilvánvaló összefüggések közül: feljegyzései tanúsága szerint Tompa Lászlót fokozottan izgatta a *Divina Commedia*, valamint Dante és Babits – Tompa egyik legkedveltebb versformája a tercina; foglalkoztatta őt *Az ezeregy éjszaka meséi* – verset ajánlott műfordítójának; kiemelten érdeklődött Goethe és a fausti problematika iránt – megírta az *Egy új Faust szerenádját*; egyik feljegyzésében idézi Hildebrand, német szobrász *A forma problémája a képzőművészetben* című művét – e könyv architektonikus formákról szóló bevezető sorai kapcsolatba hozhatók a Tompa-versek belső struktúráival, versszobraival.

Tompa László értekező prózájával találkozhatunk olyan irodalomtörténeti előadásainak szövegeiben, melyek csupán kéziratban maradtak fenn – vagy életében közölte ugyan őket, de ezek az írások versei mellett feledésbe merültek. A többek között Goethéről, Mécs Lászlóról vagy Sik Sándorról szóló előadások, esszék képei a Tompa-versek motívumaiból, képeiből építkeznek, az írói nyelv és a költői nyelv szervesen összefügg egymással.

Több száz tételes levélhagyatékának tanúsága szerint Tompa kapcsolatban állt kora jelentős erdélyi alkotóival és szellemi embereivel: e levélhagyaték azonban szinte teljességgel feldolgozatlan. Disszertációmban érintőlegesen bemutattam két költőtárs, Áprily Lajos és Berde Mária Tompa Lászlóhoz írt, mindezidáig kiadatlan leveleit, valamint kölcsönösen egymásnak ajánlott verseiket; érintettem a költő Benedek Elekkel és Tamási Áronnal folytatott levelezését; végül Kuncz Aladár egy Babits Mihálynak írt, Tompa László lehetséges Baumgarten-díjáról szóló levelét közöltem, felvázolva a Babits Mihály és Tompa László költészete közötti lehetséges érintkezési pontokat is.

2. „Millió titkos szalon szállva, zengve”²⁴: a poétikai vizsgálódások eredményei

A motívumkincseiben alapvetően a sajátos erdélyi táj- és sorselemekből építkező Tompa-líra olyan, önértékével az összmagyar irodalmat tápláló költészetet jelent, mely éppen azért bír egyetemességgel, hogy erdélyi: a táj- és sorselemek benne a mindenkori költészet ősi

²⁴ Uő, *Rádióvers* = T. L., *Ne félj!*, Kolozsvár, Erdélyi Szépművészeti Céh, [1934], 211.

toposzaivá és motívumaivá tágulnak, miközben megőrzik sajátosságukat is, új szólamot írva így az összmagyar költészet szimfóniájába.

A Tompa-versek egyik gyakori tájmotívuma a fa: e versekben a fa-sors intenzív átélését kapjuk. Nem csupán az erdélyi magyar líra egyetemes szimbólumává emelkedett magányos fenyőről van itt szó: e levél-, lomb-, bokor-, egyéb fa- és erdőmotívumokban gazdag versekben a hagyományosabb költői képektől és toposzoktól (pl. az élet erdeje) egészen a posztmodern és kortárs lírában is kedvelt önarcképekig és önreferenciális, versszerkezet-építő vonatkozásokig megtalálhatjuk a fa-motívumokat: „S én pattanok ki a füvek, fák hegyén – –” (*Tavaszkodás*), „A sors utánam oly könnyel dobja / Pár versemet, mint sárga lombcsomót – –” (*A parton*). Hasonlóképpen a víz változatos megjelenési formái – és a vízhez kapcsolódó hajó-toposz –, az évszakok metaforikus váltakozása, a kövek, sziklák és hegyek rajzolata, végül íróársaink, a csillagok is, sokjelentésű táj- és sorselemekként szövegalkotó erői a lírai tájnak: „És hallok olykor zengeni igéket – –, Gyakran vetem falevéltre őket, de néha vésem szirtdarabra is.” (*Erdélyi magaslaton*).

A Tompával kortárs recepció (mára már elfeledett írásokban) gyakran és intenzív fűtöttséggel szól e költészet férfiasságáról: nem csupán Tompa szerelmi költészetével összefüggésben, hanem lírája egész jellegét – képalkotását, nyelvezetét, ritmusát – alapvetően férfiasnak látva. E férfi-líra és szerelmi költészet változatai valamiképp az anya-versek is, melyek intenzitásukkal és nagy számukkal József Attila lírájával rokonítják e költészetet („Egy nagy szárnynak az estén át / puhán hajló bársonya. / – Isten szárnya volt? Anyámé? – Nem tudom meg már soha.” (*Csillagúton szekerezve*)). Gyakori motívum Tompa Lászlónál a vad és a vadászat is, mely archetipusos vonatkozásaiban elválaszthatatlan a szerelemtől, képileg az erdőhöz köthető, a Tompa-lírában pedig sorsmetaforaként is megjelenik: „Jaj, a végzet mély sötét / vadonban bős vad” (*Ének a késői megbánásról*). Túl ezen azonban a vad és a vadászt képei kiterjednek a versek formai, szerkezeti és önreferenciális vonatkozásaira is – bennük a szó mint célra tartó, de célt vétő fegyver van jelen: „Szólok nekik, de ők mit sem felelve, / Csak szállnak és nem értik szavamat. [...] / Csalódva állok, mintha fegyverével / Célt vét a vadász, s a vad menekül.” (*Tűnő szépségek kergetője*).

„Majd itt is dőlök el, örökre némán – / S egy vad kilép a rőt cserjék közül. / Közel jó, megáll, s meghökölve néz rám, / Látván: arcomon mennyi kín kövül.” (*Erdélyi magaslaton*). Tompa László önarcképei is elválaszthatatlanok a tájtól: a versekben a lírai én igen gyakran a táj részévé kövülten jelenik meg: a sziklák, a kövek – bennük a fagy, a múltó idő és a sors rajzolta árkokkal – a Tompa László-i mozdulatlan elköteleződés metaforáivá nemesülnek.

Ezek mellett azonban olyan izgalmas szerepekkel (pl. a bohóc motívumával), maszkokkal és álarcokkal is találkozunk, melyek felülírják a megszokott olvasati lehetőségeket. Ilyen többek között a szerzői én és versbéli én határait egyé mosó *József Attila* című József Attila-versekkel, valamint Tóth Árpád *Álarcosan* c. versével is rokonítható *Megjegyzések egy férfifejre*.

E líra dacos, konok keménysége mint a helytállás szellemi parancsának kifejezője kezdettől fogva témája a Tompa-recepciónak: nem vizsgálták azonban még e jellegzetesség poétikai vetületeit, például hogy a verhangzók szintjét is uralja e keménység. Közel hatezerszer fordul elő a Tompa-versekben az „r” hang: a darabosság, a töredezettség, az élet és a lélek rögeivel való küzdelem hangja. Tompa László költészete kapcsán tekinthetünk úgy a szövegre, mint földre: a kemény hangú szavak rögek a szövegtestben. Szintén a keménység szövegképi jelei a versekben szembetűnő gyakorisággal előforduló gondolatjelek, melyek rög-jellegük mellett lehetnek a szobrásztevékenységhez hasonló versalkotás kemény követ véső, küzdelmes munkájának önreprezentatív kifejezői is: „Versekbe vések halott vágyakat.” (*Mint régi szobrász*). A gondolatjel, mely formájával, éles töréseivel a Tompa-versek szövegképét az avantgárd kubista festmények világához közelíti, vizuálisan is tapasztalhatóvá teszi a versek bonyolult belső gondolati struktúráit és a versben és a versért vívott küzdelmet, gyakran az elnémulás vagy a szavak megtalálásáért vívott küzdelem önreprezentációs írásjelévé is válva: „De csak kapkodok – – s már látom is egyben: / Örömet ki nem beszélhetem-” (*Késői felelet*). Ennek a zárt küzdelemnek formai/műfaji megtestesítője a szonett is, Tompa László költészetének leggyakoribb versformája. Végül e zártságból a versekben kiemelten gyakran előforduló *enjambement*-ok jelentenek stilisztikai és önreprezentációs kijáratot: „Majd a ház felől végre halk szavak / Rebbentek [...]” (*Két férfi esti sétán*). A soráthajlások gyakran bátor gondolati kitörések alakzatai a Tompa-versekben, melyek egyúttal oldják is e líra keménységét.

S ahogy a soráthajlások kijáratok és bejáratok egyben, úgy ki- és bejáratok szövegből szövegbe Tompa László költészetének intertextuális utalásai. A Tompa-versek motívumai gyakran hozzáölthetők az *Ó*- és *Újszövetség*hez, nyelvezetük veretességében és ódon zengésében pedig a kálvinista bibliai nyelvet idézik. A bibliai intertextusok mellett bőszeggel táplálkoznak a szövegek az antikvitásból (pl. a már említett sorsmetaforák kapcsán) és a folklórból (a népköltészet, a népmesék és a népballadák világából) – „Rejtve lelkem rejtekébe / Öreg-öreg fűz tövébe / Kincsek kincse van elásva / Nagy fekete kutya őrzi.” (*Rejtett kincs*)

tudója) –, de kapcsolatba hozhatók Berzsenyi-, Dsida-, Goethe-, Jókai- vagy József Attila-szövegekkel is.

Végül, de nem utolsó sorban, jelentős számú olyan Tompa-verset találhatunk, melyben elvész a szubjektum önmagával való azonossága, és a beszélő én pozíciója rögzíthetetlené válik. A saját idegenség tapasztalata legjellegzetesebben Tompa László költészetének gyakori tükör-motívumaiban jelenik meg (pl. *Ádám kacag?*, *Autón*, *Téli dermedtségben*, *Az óceán felé*, *Naplólap*, *Jönnek*, *Bábszínház*, *Tükörbenézés alkonyodáskor*). „Ha pedig van olyan tapasztalat, amely hozzásegítheti az értelmezőt romantika és modernség amúgy meglehetősen plauzibilis korszakküszöbének felismeréséhez, akkor a *saját idegenség* tapasztalata, minden bizonnyal ilyen. [...] Míg az emlékezés a modernség előtt a szubjektum önmagával való azonosságának, identitásának volt a garanciája, addig a modernség tapasztalata éppen ennek a funkciónak az elvesztése.” A leggyakrabban a kisebbségben való identitás-megőrzés funkcióját ellátó szövegekként értelmezett Tompa-versek nem elhanyagolható módon tematizálják a szubjektum önmagával való azonossága elvesztésének modern tapasztalatát is: „[...] másomat szinte meg sem ismerem [...] / S így magam is csak önárnyam vagyok, / Vetítve rejtett síkból ideátra, / Mint földi tóra futó felleg árnya.” (*Tükörbenézés alkonyodáskor*).

3. „vannak vidékek viselem”: a hatástörténeti vizsgálódás eredményei

*vannak vidékek viselem
akár a bőrt a testemen
meggyötörten is gyönyörű
tájak hol a keserű
számban édessé ízesül
vannak vidékek legbelül*

(Kányádi Sándor)²⁵

A helikoni költőket követő nemzedékek verseit olvasva, egészen a kortárs erdélyi magyar líráig, transzszilván költői motívumok és témák izgalmas metamorfózisainak lehetünk tanúi: lelkület- és örökségéltető formavált(oz)ások, a helikoni költők nagy témáinak és motívumainak átváltozásokban gazdag lélekvándorlása kíséri végig az utánuk következő nemzedékek költészetét. Az erdélyi alkotók rendre továbbírják a (kisebbségi) lét (erdélyi és

²⁵ KÁNYÁDI Sándor, *Vannak vidékek* = K. S., *Isten háta mögött: Egyberostált versek és műfordítások II.*, szerk. TARJÁN Tamás, Bp., Helikon, 2008, 190.

mégis) egyetemes fájdmát, (személyes és közösségi) léhelyzeteit, részt vévén ezáltal az irodalom archaikus és kortárs idöket egyetlen idötlen szövegtérben egyesíteni képes, izgalmas (szöveg)játékában: a (tovább)írás ünnepélyében.

Ennek szembetünö példái a *Lófűrösztés*-parafrázisok. Tompa László költészetében variált vándormotívumként van jelen a ló: hol mitikus–folklorisztikus képekből (*A mesetáltoson, Táncos lovakkal, Életgázló előtt, Dsingisz khán*), hol keresztes lovagot idéző szerepversekben (*Kereszteslovag a Szentföldről hazatér, Este a győzelem után*), hol Ady lovasát idéző elmaradt lovasként (*Elmaradt lovas eszmékedése*). Hosszas előkészületek után születik meg a Tompa-líra csúcverse, a székelység emblematikus költeménye, a lovait és lovasait idötlen, mitikus térben rögzítő *Lófűrösztés*, mely rendre visszatérési, már-már mitikus hivatkozási ponttá, poétikai mértékké lesz az erdélyi magyar lírában és képzömvészetben: Oláh István *Tompa László lovasai* és Farkas Árpád *Epilógus a Lófűrösztéshez* című versei, valamint erdélyi festök (Bene József, Gábor Dénes, Gy. Szabó Béla, Maszelka János és Zsögödi Nagy Imre) *Lófűrösztés* című képei igazolják ezt.

Annak, hogy a helikoni nemzedéket követö költögenerációk a helikoni poétikai hagyomány folyójában állnak, sok más, kevésbé szembetünö, ugyanakkor nem kevésbé nyilvánvaló poétikai bizonyítékát is meglelhetjük. Költönemzedékröl költönemzedékre öröklödik és variálödik az erdélyi magyar költészetben az a hagyomány, hogy a versek lírai énje az erdélyi táj képeiböl és elemeiböl konstruálödik: söt, idövel a szöveg maga lesz a táj. Embersorsokká lényegülö fa- és erdömotívumok számtalan variációjával találkozunk többek között Csiki László, Ferenczes István, Kányádi Sándor, Székely János vagy Szilágyi Domokos költészetében: „a várakozás, hogy elolvashassam remény-virág- / betüiteket, / s belém leheljétek a mindenség erejét, hegyek, fák, / füvek.” (Szilágyi Domokos: *Hegyek, fák, füvek*); „Téli erdö vagyok, / éheznek bennem / özek és farkasok. // Orkán gyötör, vihar / ropogtat csontos / ujjjaival; // Minden ágam recseg: most gondolom ki a rügyeket.” (Kányádi Sándor: *Téli erdö vagyok...*). Ezek a fa- és tájmotívumok (bennük a sorsjelzö csillagokkal) a posztmodern líra igen izgalmas, önreferenciális szövegjátékaiként is továbbvariálödnek, például Kovács András Ferenc vagy Tompa Gábor lírájában: „A csillagok síromon átragyognak. / S az ég könyvét – mi dolgom lenne más itt? – / kiolvasom a gyors feltámadásig, / míg helyettem a szél füngén lapozgat. –” (Kovács András Ferenc: *Kompletórium*).

Olyan poétikai jegyek is továbbörökíthetik a helikoni motívumokat, melyek elődlegesén nem az azonosulás, hanem paradox módon a távolságtartás és az eltávolítás gesztusával

viszonyulnak a helikoni örökséghez. Ilyen helikoni–transzszilvanista motívumokból építkező irodalmi *recycling* jellemzi például Kovács András Ferenc költészetét: „Nincs borvíz nem nő bölcs fenyő / Megél a líra mert lapos / Nem döbbenettől hőkkenő / Dalod lovad ha megtapos / Kihalsz – ez itt a bökkenő” (*Death Valley Blues*). Hasonló gesztusokra lelhetünk Tompa Gábor lírájában is, mely sok darabjában (pl. *A színész fakuló arcai*, *Intés a tükörből*, *Tükröd évszakai*) épp a kevésbé ismert, tükör-motívumokat, álarcokat és maszkokat rejtő Tompa László-versekkel mutat rokonságot, és amely a távolságtartás (paradox módon) kötődést fenntartó erejében szintén érzékenyen variálja és őrzi a helikoni örökséget: „szeretteink a hűvös kriptaboltban, / vagy nyirkos ember-erdőn, mint az árva / fenyők vágódnak el recsegve-holtan. / (Hogyan lehetnék most is az, aki voltam?)” (*Pastorale*).

A kortárs erdélyi líra még az eltávolítás gesztusával sem megszakítja a helikoni–transzszilvanista költészet poétikai hagyományait, hanem mindenestül benne áll azokban. A hagyomány folyójából nem léphetünk ki, annak csupán egy későbbi pontján állhatunk. Nem lehet nem folytatni a megkezdett, végtelen mondatot.

„Szavakat járok a tájra. / Mögöttem valahol a messze történelemben / megkezdett mondat. [...] / Megyek: betűzöm a történelmet a sűrűtől errefelé. / Értelme azonos a tájjal. / Kimondhatatlan, de ismerős. / Akár az otthoni, gyermekkori erdő.” (Csiki László: *A végtelen mondat*)

IV. „Nagy mélységekből ébredt sóhajok”

A témában végzett publikációs tevékenység

„Lágy ujjak érik s fájva, szaggatottan,
A húrok alól búja fűsajog,
Zengésbe ömlő, tördelt futamokban
Nagy mélységekből ébredt sóhajok.”

(Tompa László: *Grieg-melódiákhoz*)

1. Publikációk

- „vannak vidékek viselem”: *(Tompa)-verstájak metamorfózisai az erdélyi magyar költészetben*, Agria, 2016. tavasz [elfogadva, megjelenés előtt]
- Babits Mihály „erdélyi literatúra”-képe és a helikoni–transzszilvanista líra (újra)olvasási lehetőségei Tompa László néhány verse alapján = *Babits és kortársai*, szerk. MAJOROS Györgyi, SIPOS Lajos, TOMPA Zsófia, Bp., Cédrus Művészeti Alapítvány – Napkút Kiadó, 2015, 285–302.
- *Tompa László emlékezete*, Várvédő – Erdélyi Helikon Irodalmi Füzetek 4, 2015.
- *Babits Mihály ismeretlen ismerőse: Feljegyzések Babits Mihály és Tompa László kapcsolatáról*, Danubius Noster, 2015/1–2, 41–48.
- „Titkos lánc nyúl át a földön”: *Feljegyzések Babits Mihály és Tompa László kapcsolatáról*, Vár, 2015/1, 58–67.
- *A dédnagypapa emléke: Beszélgetés Tompa Zsófiával*, Udvarhelyi Híradó, 2014. máj. 20., 7.
- *Papírra vetett magány: Lehetséges új utak és olvasatok Tompa László életművében a költő kéziratok hagyatéka alapján* = *Filológia és irodalom*, szerk. TOMPA Zsófia, Piliscsaba, PPKE BTK, 2013, (Pázmány Irodalmi Műhely – Opuscula Litteraria 4.), 389–412.
- *Fénysugárzó lombok között: Tompa László kéziratok hagyatékáról*, Udvarhelyi Hírmondó, 2012. nov. 21., 2.

2. Előadások

- „Ha tovalendül élet-álmodásom, / Hová szakad be kóbor üteme?”: *Tompa Lászlóról*. Elhangzott: „Förgeteg” – az *Erdélyi Helikon* íróinak IV. Jubileumi Ünnepe, MOM Kulturális Központ, 2014. nov. 29.
- *Babits Mihály ismeretlen ismerőse, a székelyudvarhelyi Tompa László*. Elhangzott: Babits Mihály Nemzetközi Emlékkonferencia, Eötvös József Főiskola, Baja, 2014. nov. 12.
- *Papírra vetett magány: Lehetséges új utak és olvasatok Tompa László életművében a költő kéziratok hagyatéka alapján*. Elhangzott: „Filológia és irodalom” – a PPKE BTK Irodalomtudományi Doktori Iskolája konferenciája Kárpát-medencei irodalmi MA- és PhD-hallgatóknak, Piliscsaba, 2013. szept. 4–5.
- *A határainkon túlra szakadt erdélyi magyar irodalom önkeresése és Babits Mihály „erdélyi literatúra”-képe* (előadás). Elhangzott: „Babits és kortársai” – MA- és PhD-hallgatók konferenciája, PPKE BTK Irodalomtudományi Doktori Iskola, Piliscsaba, 2012. nov. 16.